

مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای

سال پنجم، شماره بیستم، بهار ۱۳۹۳

بررسی رابطه ابعاد سرمایه اجتماعی و دیدگاه شهروندان نسبت به توسعه شهری (نمونه مورد مطالعه: شهر کرمانشاه)

منصور حقیقتیان: دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دهقانان، ایران*
هابیل حیدرخانی: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی بررسی مسائل اجتماعی ایران، دانشگاه آزاد اسلامی، دهقانان، ایران

دریافت: ۱۳۹۲/۱۰/۲۱ - پذیرش: ۱۳۹۳/۲/۶، صص ۸۸-۶۷

چکیده

مفهوم سرمایه اجتماعی در دوسه دهه گذشته در مباحث مربوط به توسعه اقتصادی و اجتماعی جوامع بسیار مطرح شده است. یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند متأثر از سرمایه اجتماعی باشد توسعه و به ویژه توسعه شهری است. توسعه شهری در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقر زدایی، تغذیه، بهداشت، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت است. با توجه به اهمیت موضوع در این پژوهش با استفاده از روش میدانی، تکنیک پیمایش و ابزار تحقیق پرسشنامه به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی هستیم که چه رابطه‌ای بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و توسعه شهری از دیدگاه شهروندان شهر کرمانشاه وجود دارد؟ جامعه آماری پژوهش حاضر شهر کرمانشاه است که تعداد ۳۸۰ نفر از شهروندان ۱۸ سال به بالای این شهر به عنوان حجم نمونه مورد بررسی قرار گرفته است. در جهت پاسخگویی به سؤال اصلی این پژوهش به بررسی و تحلیل ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی چون اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی و تعامل اجتماعی به عنوان متغیرهای مستقل و رابطه آن با تحقق توسعه شهری به عنوان متغیر وابسته پرداخته شده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که بین تمامی متغیرهای مستقل تحقیق با متغیر وابسته رابطه مثبت و مستقیم معناداری وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، توسعه شهری، اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی، تعامل اجتماعی.

۱- مقدمه

۱-۱- بیان مسأله

امروزه در کنار سرمایه‌های انسانی، اقتصادی و فیزیکی، از سرمایه‌ی دیگری به نام سرمایه‌ی اجتماعی نام برده می‌شود که در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع مطرح شده است. سرمایه اجتماعی همچون مفاهیم سرمایه‌ی فیزیکی و سرمایه انسانی (ابزار و آموزش‌هایی که بهره‌وری فردی را افزایش می‌دهند)، به ویژگی‌های سازمان اجتماعی مانند شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی سود سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی سرمایه‌ی فیزیکی و سرمایه‌ی انسانی را افزایش می‌دهد. همواره در جامعه‌ای که از نعمت سرمایه اجتماعی چشم‌گیری برخوردار است، همکاری آسان‌تر است. امروز مسلم است که رسیدن به توسعه، جامعه مدنی، معیارهای جهان شمول و بستری مناسب برای زیست اجتماعی، بدون وجود سرمایه اجتماعی ممکن نیست (شارع پور و حسینی راد، ۱۳۸۷).

امروزه، بر جامعه‌شناسان ثابت شده است که سرمایه اجتماعی یکی از شاخص‌های رشد و توسعه جوامع به شمار آمده و در غیاب آن پیمودن راه توسعه دشوار می‌گردد. توسعه شهری نیز به عنوان یکی از ابعاد توسعه، با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ داشته و به دنبال ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یک جامعه است که برای تحقق آن نیز شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی مورد نیاز است. توسعه شهری عبارت از ارتقای سطح زندگی افراد از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه شهروندان به زندگی بهتر است که لازمه تحقق آن، می‌تواند شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی باشد. بر این اساس تحقیق حاضر بر آن است

تا به تحلیل و بررسی رابطه ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و توسعه شهری در کلان شهر کرمانشاه بپردازد.

۱-۲- اهمیت و ضرورت مسأله

تا چند دهه‌ی اخیر، دانشمندان اقتصادی رشد و توسعه‌ی اقتصادی یک کشور را مرهون منابع طبیعی می‌دانستند. پس از آن، طی نیم قرن اخیر و با ظهور نئوکلاسیک‌ها، تشکیل سرمایه‌ی انسانی نیز مورد نظر قرار گرفت، اما کمتر به تعاملات اجتماعی و نقش ارزشها و فرهنگ و به طور کلی، نهادهای رسمی و غیررسمی در اقتصاد توجه شد.

با به وجود آمدن مکتب «نهادگرایان جدید» به نقش نهادها و به خصوص سرمایه‌ی اجتماعی در رشد و توسعه‌ی یک کشور توجه بیشتر شد. به طوری که بانک جهانی از این نوع سرمایه، به عنوان «ثروت نامرئی» یاد می‌کند. اگر روابط متقابل اجتماعی که فرهنگ، آداب و رسوم، هنجارها، نهادها، شبکه‌های اجتماعی و غیره در چگونگی تشکیل آن نقش دارند، در جهت مثبت رشد و تکامل یافته باشد، می‌تواند در تعاملات و مبادلات اقتصادی باعث کاهش هزینه‌های مبادلاتی و تأثیر بر سایر انواع سرمایه شود و در نهایت بر رشد کشور تأثیرگذار باشد (صفدری و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۹).

در همین راستا امروزه سرمایه اجتماعی به یک مفهوم بسیار مرسوم مبدل شده و به صورت شعار روز سیاستمداران و نخبگان دانشگاهی در آمده است. سرمایه اجتماعی مفهومی چند بعدی در علوم اجتماعی و تأثیرگذار در بسیاری از حوزه‌های جامعه است؛

یکی از حوزه‌هایی که می‌تواند متأثر از سرمایه اجتماعی باشد توسعه و به ویژه توسعه شهری است. توسعه شهری در ابعاد عینی بیشتر ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و

در آن از سه بعد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و انسجام و همبستگی اجتماعی برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه روستایی استفاده شد. بر اساس نتایج حاصله از آن، بین انسجام و مشارکت اجتماعی رابطه معنادار وجود دارد، یعنی با افزایش میزان انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی مردم در توسعه روستایی بیشتر می‌شود. همچنین اعتماد اجتماعی نیز در رابطه مستقیم با میزان اعتماد مردم به یکدیگر و نهادهای دولتی است (برگرفته از محسنی تبریزی و آقامحسني، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

محسنی تبریزی و آقا محسنی (۱۳۸۹) پژوهشی را با عنوان «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری» به انجام رساندند. پژوهش حاضر با روش پیمایشی و به دنبال بررسی تأثیرات ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه شهری است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که بین متغیرهای مستقل سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و درجه دینداری با توسعه شهری رابطه معناداری وجود دارد. همچنین بین متغیر انسجام اجتماعی و توسعه شهری رابطه معکوس و معناداری مشاهده گردید (محسنی تبریزی و آقامحسني، ۱۳۸۹).

میری (۱۳۸۹) پژوهشی با عنوان «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: منطقه پیش‌آب سیستان)» را به انجام رساند. در این تحقیق برای سنجش سرمایه اجتماعی سه شاخص اعتماد، مشارکت و شبکه‌ها در نظر گرفته شده است و رابطه‌ی آنها با توسعه روستایی سنجیده شده است. نتایج به دست آمده نشانگر ارتباط معنادار سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی است و در این میان بیشترین ارتباط مربوط به بعد شبکه‌ی اجتماعی بوده است (میری، ۱۳۸۹).

بهینه در زمینه‌های فقر زدایی، تغذیه، بهداشت، اشتغال، آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت است. پس برای تحقق توسعه شهری که به دنبال بهبود بخشیدن به وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی افراد یک جامعه است شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی لازم است. در جوامع شهری امروز با وجود سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی فراوان، کندی در روند توسعه شهری مشهود است که به نوعی حلاء سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد (محسنی تبریزی و آقامحسني، ۱۳۸۹: ۱۴۸). بنابراین با توجه به اهمیت مسأله سرمایه اجتماعی و تأثیرش بر توسعه شهری، مقاله‌ی حاضر به دنبال این هدف اصلی باشد که ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی چه رابطه‌ی ای با تحقق توسعه شهری دارد؟ در همین راستا پژوهش حاضر در شهر کرمانشاه به عنوان محدوده‌ی مکانی تحقیق به انجام رسیده است. انتخاب شهر کرمانشاه به علت توسعه‌ی شهری کمتر این شهر نسبت به سایر کلان‌شهرهای ایران خود به عنوان یک مسأله‌ی اساسی دارای اهمیت است.

۱-۳- اهداف

هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی میزان دیدگاه شهروندان نسبت به توسعه شهری در ابعاد توسعه اقتصادی، توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی است. بررسی ارتباط بین میزان متغیرهای اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و تعامل اجتماعی (به عنوان ابعاد سرمایه اجتماعی) و دیدگاه‌های شهروندان به توسعه شهری دیگر اهداف پژوهش حاضر است.

۱-۴- پیشینه پژوهش

غفاری (۱۳۸۲) پژوهشی با عنوان «سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی» به انجام رساند. این پژوهش در روستاهای اطراف کاشان در سال ۱۳۸۲ انجام شد که

گروتارت (۱۹۹۹) در مطالعه ای در خصوص سرمایه اجتماعی و رابطه ی آن با رفاه خانوادگی و فقر شهری در اندونزی به این نتیجه رسیده است که مشارکت در انواع تشکله‌ها و انجمن‌ها می‌تواند تأثیرات مثبتی بر وضع رفاهی و معیشتی خانواده‌ها داشته باشد (گروتارت، ۱۹۹۹: ۱۲۴ - ۶۵).

پارگال، گلیگان و هوک (۲۰۰۲) تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت محله را در مناطق مختلف شهری داکای بنگلادش بررسی کردند. آنها مشاهده کردند در برخی محلات شهر که تعامل و همکاری در زمینه ی همسایگان بیشتر است، موفقیت‌ها در پاکسازی محلات نیز بیشتر می‌گردد (برگرفته از فیروزآبادی و ایمان جاجرمی، ۱۳۸۵: ۲۰۶).

به طور کلی، تاکنون پژوهش‌های زیادی در رابطه با سرمایه اجتماعی و توسعه در نقاط مختلف جهان انجام شده است. اما اکثر این پژوهش‌ها یا مربوط به توسعه روستایی هستند یا بیشتر بر توسعه انسانی متمرکز شده اند و پژوهش‌های چندانی در رابطه با سرمایه اجتماعی و توسعه شهری به طور اخص صورت نپذیرفته است، و اگر پژوهش‌هایی هم انجام شده تنها بخش جزئی را به بحث توسعه شهری اختصاص داده اند و این بخش جزئی به عنوان هدف فرعی پژوهش‌هایشان مطرح شده است. تعداد معدود پژوهش‌هایی هم که رابطه ی سرمایه اجتماعی و توسعه شهری را به عنوان هدف اصلی تحقیق شان مورد بررسی قرار داده اند، تعداد شاخص‌های محدودی از سرمایه اجتماعی را در نظر گرفته اند، اما در پژوهش حاضر که رابطه ی سرمایه اجتماعی و توسعه شهری را مورد بررسی قرار می‌دهد شاخص‌های بیشتری از سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. در این پژوهش شاخص‌هایی چون اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی،

موسوی و دیگران (۱۳۹۱) به پژوهشی با عنوان «تحلیل فضایی رابطه ی سرمایه اجتماعی و توسعه ی پایدار شهری» در شهرهای آذربایجان غربی دست زدند. نتایج نشان می‌دهد که از بین ابعاد پنج گانه سرمایه اجتماعی مشارکت اجتماعی با بیشترین تأثیر (۰/۳۹۵)، علاقه فراوان به جامعه، تعاون و همیاری و روابط خانوادگی و دوستان دارای رابطه ای معنادار با توسعه می‌باشند و تنها مؤلفه ی اعتماد اجتماعی دارای رابطه ی معنادار با توسعه نمی باشد. به طور کلی رابطه ی میان سرمایه اجتماعی و توسعه ی پایدار شهری در آذربایجان غربی به میزان ۰/۶۷ با سطح اطمینان ۰/۹۹ است (موسوی و دیگران، ۱۳۹۱).

بر اساس داده‌های حاصل از تحقیقی درباره ۱۴۰۰ خانوار و ۸۷ شهر کوچک و روستای سراسر تانزانیا (نارایان، ۱۹۹۷؛ نارایان و بریج، ۱۹۹۹)، شاخصی از سرمایه اجتماعی در سطوح خانوار و اجتماع تعریف شد که در برگیرنده تراکم و خصوصیات گروه‌های غیر رسمی و شبکه‌ها بود. ابعاد ابعاد این شاخص، اقلام کارکرد گروهی، کمک مالی و جنسی به گروه‌ها، مشارکت در تصمیم‌گیری و چندگونگی (ناهمگنی) اعضاء را شامل می‌شد، همچنین یک سلسله واحدهای اندازه‌گیری نیز در ارتباط با اعتماد بین اشخاص و تغییرات حادث شده در طول زمان ساخته شدند، این واحدها نشان می‌دادند که سرمایه اجتماعی در واقع هم ماهیت اجتماعی دارد و هم سرمایه است و سودی که ایجاد می‌کند افزون از سود سرمایه انسانی است (برگرفته از میری، ۱۳۸۹: ۱۴۸).

ایشام و کاهکون (۱۹۹۹) در مطالعات خود در اندونزی به این نتیجه رسیده اند که مشارکت و سرمایه اجتماعی بالا دسترسی روستاها به پروژه‌های آبی را برای آب‌های آشامیدنی و کشاورزی ارتقاء می‌دهد (ایشام و کاهکون، ۱۹۹۹: ۴۲۱ - ۴۰۴).

آغاز پیمایش، پرسشنامه ی ابتدایی مورد آزمون اولیه قرار گرفت و با استفاده از نتایج به دست آمده، نقایص موجود برطرف و پرسشنامه نهایی تنظیم شد.

جامعه آماری و جمعیت نمونه

جامعه آماری این مطالعه کلیه ی شهروندان ۱۸ سال به بالای شهر کرمانشاه است. از آنجا که به طور طبیعی امکان مطالعه دیدگاه‌های تمامی شهروندان وجود نداشت از شیوه ی «نمونه گیری» برای تبیین نظریات افراد مورد مطالعه استفاده شده است و بر اساس آن تعدادی از افراد (۳۸۰ نفر) که معرف جامعه آماری تشخیص داده شدند به عنوان نمونه انتخاب و مطالعه شده است. روش نمونه گیری در این پژوهش شیوه نمونه گیری دو مرحله ای با استفاده از نمونه گیری خوشه ای و سپس نمونه گیری تصادفی ساده است. پس از گردآوری داده‌ها تجزیه و تحلیل آن‌ها با استفاده از نرم افزار آماری SPSS انجام گردید و در این رابطه برای آزمون فرضیات، تست‌های آماری متناسب با هر فرضیه بکار گرفته شد.

در این رابطه جهت اطمینان از اعتبار لازم از اعتباری صوری استفاده شده است. بدین صورت که با مشاوره و بهره گیری از نظرات اساتید و کارشناسان مربوطه اعتبار لازم به دست آمده است؛ همچنین از آزمون آلفای کرونباخ جهت پایایی پرسشنامه استفاده شده است که ارقام مربوطه در جدول (۲) آورده شده اند.

آگاهی اجتماعی و تعامل اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است، که این پژوهش را از پژوهش‌های انگشت شماری که در گذشته انجام شده است متمایز می‌کند. همچنین در این پژوهش توسعه ی شهری نیز از ابعاد گوناگونی چون توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مورد توجه واقع شده است.

۱-۵- فرضیه‌ها

- بین میزان اعتماد اجتماعی شهروندان و دیدگاه آنان به توسعه شهری ارتباط وجود دارد.
- بین میزان انسجام اجتماعی شهروندان و دیدگاه آنان به توسعه شهری ارتباط وجود دارد.
- بین میزان مشارکت اجتماعی شهروندان و دیدگاه آنان به توسعه شهری ارتباط وجود دارد.
- بین میزان آگاهی اجتماعی شهروندان و دیدگاه آنان به توسعه شهری ارتباط وجود دارد.
- بین میزان تعامل اجتماعی شهروندان و دیدگاه آنان به توسعه شهری ارتباط وجود دارد.

۱-۶- روش تحقیق

تحقیق حاضر بر اساس نوع داده‌های جمع آوری و تحلیل شده، تحقیقی کمی است و از لحاظ نوع برخورد با مسأله مورد بررسی و ورود به آن مطالعه ای میدانی است. تکنیک مورد استفاده در این پژوهش پیمایش است. در مطالعه میدانی، برای جمع آوری اطلاعات مورد نیاز از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. پیش از

جدول ۲- مقادیر آلفای کرونباخ پایایی متغیرهای تحقیق

متغیر	شاخص	پرسشنامه نهایی ضریب آلفا
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	۰/۷۸۶
	انسجام اجتماعی	۰/۸۱۰
	مشارکت اجتماعی	۰/۷۸۱
	آگاهی اجتماعی	۰/۷۳۴
	تعامل اجتماعی	۰/۷۹۰
توسعه شهری	توسعه فرهنگی	۰/۷۶۵
	توسعه اقتصادی	۰/۸۰۰
	توسعه اجتماعی	۰/۷۷۳

۷-۱- معرفی متغیرها و شاخص‌ها

جدول (۳) تعریف مفهومی و جدول (۴) تعریف عملیاتی تحقیق را نشان می‌دهند.

جدول ۳- تعریف مفهومی متغیرهای تحقیق

تعریف مفهومی	
توسعه شهری، عبارت است از ارتقای سطح زندگی شهر از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه شهروندان به زندگی بهتر، به نحوی که پایداری اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و زیست محیطی شهر فراهم آید.	توسعه شهری
اعتماد اجتماعی مفهومی است که در فرایند روابط اجتماعی بین افراد و سازمان‌های اجتماع با همدیگر تبلور می‌یابد. آنتونی گیدنز اعتماد را به عنوان اطمینان یا اتکاء بر ماهیت یا خاصیت شخصی یا صحت گفت‌های تعریف می‌کند (حیدرآبادی، ۱۳۸۹: ۵۳). از نظر پاتنام، اعتماد سبب ایجاد انجمن‌های داوطلبانه و دو طرفه و اینها نیز به نوبه خود باعث تقویت و ایجاد اعتماد می‌شوند (یوسف وند و همکاران، ۱۳۸۵: ۸۵). جیمز کلنن سرمایه اجتماعی را تا اندازه زیادی به میزان درخور اعتماد بودن محیط اجتماعی و تعهدات میان کنشگران نسبت داده و بر این باور است که بدون میزان زیادی از قابلیت اعتماد در میان اعضای گروهی که با هم در ارتباطند، آن گروه اعتبار و دوام زیادی نخواهد داشت (عبدالرحمانی، ۱۳۸۴: ۳۴).	اعتماد اجتماعی
انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان یک جامعه دارد. به عبارتی «انسجام در کل ناظر به میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده فرهنگ‌های تمایز یافته است (افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴۰). از نظر پاتنام، آنچه که مشارکت همه اقشار مردم و پس اندازهایشان را در فرآیندهای تولیدی امکان پذیر ساخته بود، حس فراگیر درستکاری بود که به وسیله حس تعلق به اجتماع یکپارچه تقویت شده بود.	انسجام اجتماعی
مشارکت عبارت است از: «فعالیت‌های ارادی و داوطلبانه که از طریق اعضای یک جامعه در امور محله، شهر، روستای خود شرکت می‌کنند و به صورت مستقیم و غیرمستقیم در شکل دادن به حیات اجتماعی خود سهیم می‌شوند» (محسنی تبریزی، ۱۳۷۵: ۹۲).	مشارکت اجتماعی
آگاهی اجتماعی شامل مجموعه‌ای از افکار، عقاید و حساسیت نسبت به زندگی و توجه به هر آنچه که در وسیع‌ترین معنا به امور عمومی، اعم از سیاسی و یا اجتماعی، مربوط می‌شود، است (کارکنان نصرآبادی، ۱۳۸۵: ۲۲۷؛ برگرفته از فرزانه و رضانی، ۱۳۹۱: ۱۲۳ - ۱۲۲). فوکویاما معتقد است که قبل از ورود به هر سیستم تجاری یا اجتماعی باید آگاهی کافی درباره شبکه‌های اعتماد موجود در آن سیستم و ویژگیهای آن را به دست آورد، زیرا اعتماد را پایه هر گونه مبادلات اقتصادی و اجتماعی می‌داند (رحمانی و کاووسی، ۱۳۸۷: ۵۴؛ برگرفته از فرزانه و رضانی، ۱۳۹۱: ۱۲۳ - ۱۲۲). از نظر کلنن، یک شکل مهم سرمایه اجتماعی، ظرفیت بالقوه اطلاعات است که جزء ذاتی و جدایی ناپذیر روابط اجتماعی است اما به دست آوردن اطلاعات پرهزینه است. اطلاعات، در واقع زمینه را برای کنش فراهم می‌سازد (کلنن، ۱۳۸۶: ۴۷۵ - ۴۷۴).	آگاهی اجتماعی
در دایره المعارف علوم اجتماعی تعامل یعنی «عمل متقابل دو یا چند موجود زنده با یکدیگر» (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۳۶۴).	تعامل اجتماعی

جدول ۴- تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق

نام متغیر	تعریف عملیاتی	سطح سنجش
توسعه شهری	توسعه شهری در این پژوهش دارای سه بعد توسعه فرهنگی، توسعه اجتماعی و توسعه اقتصادی است، و با معرف‌هایی چون فعالیت‌های شهرداری، ایجاد فضای سبز و پارکها، نحوه گذران اوقات فراغت، انجمن‌ها و تشکل‌های دولتی، وضعیت بهداشت، وضعیت آموزش، وضعیت اشتغال، امنیت اجتماعی در شهر، امکانات رفاهی و ورزشی، امکانات فرهنگی، میزان آلودگی، میزان ترافیک، امکان سرمایه گذاری در شهر و... سنجیده می‌شود.	فاصله ای
اعتماد اجتماعی	اعتماد اجتماعی در این پژوهش در سطح اعتماد غیر رسمی (اعتماد بین اعضای خانواده، افراد فامیل،	فاصله ای

	آشنایان و افراد محل؛ در سطح اعتماد تعمیم یافته (شامل اعتماد به غریبه‌ها و اکثر مردم) و در سطح اعتماد رسمی (اعتماد به گروه‌ها و سازمان‌ها) سنجیده می‌شود.
فاصله ای	انسجام اجتماعی در این پژوهش با دو شاخص اصلی انسجام درون خانواده و انسجام درون جامعه (بیرون از محیط خانواده) سنجیده می‌شود.
فاصله ای	مشارکت اجتماعی در این پژوهش با شاخص‌هایی چون شرکت در انتخابات، ارتباط نزدیک با شورا، مشارکت مالی در توسعه شهر، همکاری در اجرای پروژه‌های توسعه شهر سنجیده می‌شود.
فاصله ای	آگاهی شهروندان در این پژوهش با شاخص‌هایی چون میزان مطالعه، نحوه اطلاع از اخبار و رویدادهای مهم شهر و ارائه راهکار برای حل مسائل شهری مورد سنجیده می‌شود.
فاصله ای	تعامل اجتماعی در این پژوهش با شاخص‌هایی چون شرکت در مراسم جشن، شرکت در مراسم عزاداری، شرکت در مجالس عمومی، مشورت با همسایگان و روابط صمیمانه با همسایگان سنجیده می‌شود.

۱-۸- محدود و قلمرو پژوهش

پژوهش حاضر از نظر زمانی متعلق به سال ۱۳۹۲ ه. ش است. از لحاظ مکانی نیز در شهر کرمانشاه انجام شده است. استان کرمانشاه در منتهی الیه غربی کشور از سه طرف دارای مرز داخلی با استانهای (لرستان، کردستان، ایلام، همدان) و از یک سمت دارای مرز بین المللی با کشور عراق است مختصات جغرافیایی آن بین ۳۶ و ۳۳ درجه و ۱۵ و ۳۵ درجه شمالی و ۲۴ و ۴۵ درجه تا ۳۰ و ۴۸ درجه طول شرقی قرار دارد. در این پژوهش محدوده ی مکانی شهر کرمانشاه به عنوان مرکز استان کرمانشاه است.

۲- مفاهیم، دیدگاه‌ها و مبانی نظری

۱-۲- سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی اصطلاحی است که به طور عادی و روزمره مورد استفاده قرار می گیرد، گرچه تصویری که از مفهوم آن وجود دارد، اغلب در حد ناچیزی است. سرمایه ی اجتماعی مفهومی قدیمی است، اما تنها اصطلاحی است که اخیراً به خوبی ابداع شده است (بنکستون و ژو، ۲۰۰۲؛ لابتته، ۱۹۹۹).

اصطلاح سرمایه اجتماعی به سرمایه‌هایی از قبیل اعتماد اجتماعی، هنجارها و شبکه‌هایی که مردم برای حل مشکلات عمومی ترسیم می کنند، گفته می شود (آدام و رنسویچ، ۲۰۰۳). اصل وجودی سرمایه اجتماعی راه حلی برای مشکلات اجتماعی گوناگون

مانند فقر، جرم و جنایت، اقتصاد عقب مانده و حکومت کم بازده به شمار می رود (بویکس و پوسنر، ۱۹۹۸).

سرمایه اجتماعی با مفاهیمی از قبیل جامعه ی مدنی و ارتباطات اجتماعی پیوند یافته است (آردام و رنسویچ، ۲۰۰۳).

هر چند، ریشه‌های بحث سرمایه اجتماعی را می‌توان در کارهای جامعه شناسان قرن نوزدهم یعنی دورکیم، وبر، مارکس و زیمل پیدا کرد (گریکس، ۲۰۰۱؛ وال و دیگران، ۱۹۹۸؛ پورتس، ۱۹۹۸). اما اولین کسی که این اصطلاح را به کار برده‌انی فان^۱ بود. هانی فان اصطلاح سرمایه اجتماعی را قبل از سال ۱۹۱۶، در مقاله ای در دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح کرد (شیروانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۳۷). بعدها جیمز کلمن^۲ نقش شرکت اجتماعی را در شکل گیری فرهنگ و تعلیم و تربیت شرح داد. سرمایه اجتماعی مفهومی بود که مدتی از مباحث دور ماند اما بعد از آن جین جاکوب^۳ در اواخر دهه ۶۰ آنرا مطرح ساخت، سپس لوری^۴ در دهه ۷۰ و کلمن در دهه ۸۰ آنرا به تفصیل شرح دادند. همچنین پیر بوردیو^۵ جامعه شناس فرانسوی نیز تحقیقاتی در این

1 . Hanifan
2 . James Coleman
3 . Jane Jacob
4 . Glenn Loury
5 . Pierre Bourdieu

مورد به عمل آورد (وول کوک، ۲۰۰۱: ۱۹۴). به طور کلی باید گفت: پیشرفت جدید مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی از سه تألیف کلیدی، بوردیو، کلمن و پاتنام و تعدادی تألیفات دیگر با همکاری جریان نظریه‌چند نظمی پدید آمده است. سرمایه‌ی اجتماعی معطوف به ارتباطات اجتماعی میان مردمی است که به نتایج پربراری دست یافته اند.

- جیمز کلمن

کلمن اعتقاد دارد که سرمایه‌ی اجتماعی ذات واحدی نیست بلکه دارای عناصر متعددی است، ولی همه‌ی این عناصر دارای دو ویژگی مشترک هستند، بدین معنی که سرمایه‌ی اجتماعی در ساختار میان روابط کنشگرا (اعم از حقیقی و حقوقی) نهفته است، و دومین نکته اینکه سرمایه‌ی اجتماعی کنش‌های اجتماعی را تسهیل می‌کند (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۴۹ و ۸۱؛ برگرفته از معین‌الدینی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۸).

جیمز کلمن سرمایه اجتماعی را در شرکت مجریان در ساختارهای اجتماعی قرار داد. کلمن به سرمایه اجتماعی به عنوان مورثی ساختن روابط بین و داخل مجریان در یک جامعه نظر دارد که به بعضی‌ها سود می‌رساند و به بعضی نیز سودی نمی‌رسد. سرمایه اجتماعی یک واحد منفرد نیست اما یک طیفی از واحدهای متفاوت است که مشترکاً دو شاخص دارند: همه آنها شامل جنبه‌هایی از یک ساختار اجتماعی هستند و آنها به مجریان خاصی کمک می‌کنند که در داخل ساختار هستند. توسعه سرمایه اجتماعی به جنبه‌های قابلیت اعتماد، التزامات، و هنجارهای مؤثر که به وسیله شرکت کنندگان در شبکه‌ها نگهداری می‌شود گفته می‌شود و به حفظ فرصتها و منابع در حال پیشرفت بستگی دارد. کلمن تشکیل و تخریب سرمایه اجتماعی و اثرات آن بر بستن روابط داخل

گروه‌های شبکه‌ای را مورد نظر دارد. او همچنین جوانب ساختارهای اجتماعی در ایدئولوژیهای مختلف و همچنین نقش فراوانی و کمک دولتی در توسعه سرمایه اجتماعی را مورد ارزیابی قرار داد. تعریف کلمن از سرمایه اجتماعی هنوز بر کار جامعه شناختی اخیر برتری دارد اگر چه پژوهشگران در آن تجدید نظر کرده اند (سلمانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۵).

رابرت پاتنام را می‌توان از پیشگامانی دانست که با رابطه‌ی میان توسعه شهری و منطقه‌ای و سرمایه اجتماعی توجه کرده است. او در مطالعه‌ی خود درباره مناطق شهری ایتالیا دریافت سرمایه اجتماعی می‌تواند اختلافات مناطق را از لحاظ اقتصادی و عملکرد حکومتی توضیح دهد (پاتنام، ۱۹۹۳: ۳۶). پاتنام سرمایه اجتماعی را به عنوان منبع اصلی سرمایه‌ی جوامع، شهرها و حتی ملت‌ها می‌داند (موسوی و دیگران، ۱۳۹۱: ۳).

- پاتنام

پاتنام^۶ مدعی است که شرکت در اجتماع مانند شبکه‌های رسمی و شبکه‌های غیر رسمی جامعه، مرکز اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی است (هاشمیان فر و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۴۷). وی می‌گوید که همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی عظیمی را در شکل هنجارهای عمل متقابل و شبکه‌های مشارکت اجتماعی به ارث برده، بهتر صورت می‌گیرد (پاتنام، ۱۳۸۰: ۱۳۸). شبکه‌های اجتماعی، مردم را بیش تر به همکاری و اعتمادپذیری تشویق می‌کند تا شرایط انفرادی ناشی از پی جویی نفع شخصی (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۲). سرمایه اجتماعی بر خلاف سرمایه اقتصادی، یک کالای عمومی است. شاید به همین دلیل است که اغلب کم ارزش تلقی شده و تلاش زیادی برای افزایش آن به عمل نمی‌آید. پوتنام

می دهند. هنجارها از طریق اجتماعی شدن و نیز از طریق تشویق‌ها و مجازات‌ها به افراد جامعه آموخته می شوند. در بسیاری از جوامع، هنجارهای قوی و شبکه‌های مشارکت خطر عهدشکنی را به حداقل می رساند. تهدید به محرومیت از حقوق اجتماعی اقتصادی یک هنجار قدرت مند و قابل اتکاء در جامعه است. در جوامعی که مردم می توانند مطمئن باشند اعتماد مورد سوء استفاده قرار نمی گیرد احتمال زیادتری برای تعامل وجود دارد.

ج) شبکه‌های مشارکت اجتماعی: هر جامعه ای از طریق شبکه‌های رسمی و غیررسمی ارتباطات میان افراد شناخته می شود. بعضی از این شبکه‌ها هم سطح (افقی) هستند و شهروندان برخوردار از وضعیت و قدرت برابر را دور هم جمع می کنند. اما بعضی دیگر، شبکه‌های عمودی هستند که شهروندان را بر اساس روابط نابرابر مبتنی بر سلسله مراتب به هم پیوند می دهند. در اغلب موارد شبکه‌ها ترکیبی از روابط عمودی و افقی را شامل می شوند. هرچه شبکه‌های اجتماعی در جامعه ای مترکم تر باشند احتمال بیش تری وجود دارد که شهروندان بتوانند برای منافع متقابل همکاری نمایند. نمونه ای از پیوندهای مشارکت هم سطح (افقی) پیوندهای خویشاوندی است که نقش خاصی در حل مسائل جمعی دارند، اما در سطح اجتماعی تقویت همکاری شبکه‌های خویشاوندی در مقایسه با شبکه‌های مشارکت مدنی (عضویت مشترک در انجمن‌ها) کمتر است. شبکه‌های مشارکت مدنی که شکاف‌های اجتماعی را دور می زنند موجب همکاری گسترده تری شده و بدین ترتیب انواع شبکه‌های مشارکت اجتماعی بخش مهمی از ذخیره سرمایه اجتماعی یک جامعه را تشکیل می دهند. روابط متقابل میان منابع سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد، هنجارها و شبکه‌های

سرمایه اجتماعی را به عنوان همبستگی اجتماعی محلی حاصل شده، دارای ویژگی‌های ذیل می داند:

- وجود مجموعه ای مترکم از سازمان‌ها و شبکه‌های اجتماع محلی؛
- سطوح بالای تعهد مدنی یا مشارکت در شبکه‌های اجتماعی محلی؛
- هویت محلی قوی و مثبت و نیز احساس تجانس و برابری با اعضای اجتماع محلی؛
- هنجارهای تعمیم یافته مربوط به اعتماد و کمک متقابل بین اعضای اجتماع محلی و این که آیا آنها یکدیگر را به لحاظ شخصی می شناسند یا خیر؛
- شبکه‌های مشارکت مدنی تجسم و همکاری‌های موفقیت آمیز گذشته هستند که می توانند همچون الگویی فرهنگی برای همکاری آتی عمل کند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۷۸؛ برگرفته از محسنی تبریزی و آقامحسینی، ۱۳۸۹: ۱۴۹).

شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نظر پاتنام اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی است که با تسهیل کنش‌ها، کارایی جامعه را بهبود می بخشند.

الف) اعتماد: اعتماد همکاری میان افراد را تسهیل می کند و خود همکاری نیز اعتماد ایجاد می کند. اعتماد مستلزم پیش بینی رفتار یک بازیگر مستقل است. در جوامع کوچک و به هم پیوسته این پیش بینی بر اساس «اعتماد صمیمانه» صورت می گیرد، یعنی اعتمادی که به آشنایی‌های نزدیک افراد بستگی دارد؛ اما در جوامع بزرگ تر یک اعتماد غیرشخصی تر ضرورت دارد. در این گونه جوامع اعتماد از دو منبع مرتبط یعنی هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی ناشی می شود (شادی طلب و حجتی کرمانی، ۱۳۸۷: ۳۷).

ب) هنجارهای اجتماعی: هنجارهای اجتماعی حق کنترل یک عمل را از یک کنشگر به دیگران انتقال

مشارکت که خود تقویت کننده و خود افزایش دهنده هستند، از ویژگی‌های جامعه مدنی است. نبود این ویژگی‌ها یعنی عهدشکنی، بی اعتمادی، فریب، بهره‌کشی، انزوا و بی نظمی، یکدیگر را در حفظ دوره‌های باطل توسعه نیافتگی تشدید می‌کنند (هاشمیان فر، حیدرخانی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۴۸).

- بورديو

در دهه ی ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰، بورديو مفهوم سرمایه ی اجتماعی را توسعه داد، اما این کار او نسبت به قسمت‌های دیگر نظریه ی اجتماعی اش توجه کمتری را جلب کرد (فیلد، ۲۰۰۳). یکی از سنگ بناهای نظری جامعه شناسی بورديو در نظر گرفتن جامعه به مثابه تکثری از حوزه‌های اجتماعی است. شکل‌های سرمایه (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) عواملی اساسی اند که تعریف کننده ی موقعیت‌ها و امکانات کنشگران گوناگون در هر حوزه ای به شمار می‌روند (سیسمن، ۲۰۰۰). از نظر او سرمایه دار در سه شکل بنیادی امکان بروز می‌یابد، به شکل سرمایه اقتصادی که قابلیت تبدیل شدن به پول را دارد و ممکن است در شکل حقوق مالکیت نهادینه شود؛ به شکل سرمایه اجتماعی که از الزامات اجتماعی (ارتباطات) ساخته شده است و در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به صورت عنوان اشرافی یا اصالت خانوادگی نهادینه شود (ماجدی و لهسایی زاده، ۱۳۸۵: ۹۴). وی معتقد بود سرمایه اجتماعی یکی از ابعاد برجسته تحقیقاتی علوم اجتماعی است، این اصول اجتماعی باعث تقویت افراد و گروه‌ها می‌شود (بورديو، ۱۹۸۰: ۴۵). از نظر بورديو سرمایه اجتماعی دو مؤلفه دارد: اول منبعی است که ارتباط با آن از طریق عضویت در گروه و شبکه‌های اجتماعی امکان پذیر می‌شود و دوم، حجم سرمایه اجتماعی ای که

به تملک یک کارگزار انسانی در می‌آید بر اندازه ای از شبکه‌های ارتباطاتی مبتنی است که او می‌تواند بسیج کند.

بورديو اعتقاد دارد که این کیفیت به وسیله ی کلیت ارتباطات بین کنشگران حاصل می‌شود، نه آنکه فی نفسه یک کیفیت معمول گروه باشد. عضویت در گروه‌ها و درگیر بودن در شبکه‌های اجتماعی، که در گروه‌ها حاصل می‌شود، و روابط اجتماعی حاصل از عضو بودن می‌تواند در تلاش برای بهبود موقعیت اجتماعی کنشگران در حوزه‌های متفاوت و گوناگون به کار برده شود. انجمن‌های داوطلبانه، اتحادیه‌های تجاری، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری همگی نمونه‌هایی جدید از سرمایه ی اجتماعی به شمار می‌روند (بورديو، ۱۹۸۰: ۴۵).

- دکر

دکر سرمایه اجتماعی را به عنوان شبکه‌های فعال در نظر می‌گیرد. سرمایه اجتماعی به عنوان نتایج در هم گسیخته فروپاشی اجتماعی و ناپدید شدن به هم پیوستگی است. از آن انتظار می‌رود تا همکاری، رفاه و رشد اقتصادی را برانگیزد، که نتیجه روندهای اجتماعی دموکراتیک است که به طور همزمان در نظر گرفته می‌شود. این به پتانسیل توسعه مهارت‌ها و نگرش‌های اجتماعی دلالت دارد. به نظر می‌رسد سرمایه اجتماعی چاره کلی بسیاری از جنبه‌های مضر جوامع دموکراتیک پیشرفته باشد. دکر و اوسلانر همچنین عقیده دارند که سرمایه اجتماعی می‌تواند، ناهنجاری‌های غیرقابل پیش بینی نظریه‌های عاقلانه عمومی را در چارچوب همکاری اجتماعی و همبستگی روشن نماید (قالیباف، ۱۳۸۷: ۳۰).

- فرانسيس فوکویاما (Granovetter)

فوکویاما سرمایه اجتماعی را در چارچوبی اقتصادی مطرح می‌کند. وی با بهره گیری از مفهوم سرمایه

۱۳۸۹: ۱۵۰). مطابق تئوری شکاف ساختاری اگر یک فرد در شبکه اجتماعی خود با همکارانی که با هم در ارتباط نیستند یا حداقل ارتباط اندکی با هم دارند ارتباط برقرار کند نهایت استفاده را خواهد برد. بنابراین تقویت شبکه‌های شکاف دار دارای مزایایی مانند ارزیابی سریع اطلاعات، قدرت چانه زنی مضاعف و افزایش قدرت کنترل بر منابع و نتایج است (سایبرت، ۲۰۰۱: ۳۰). تعاریف دیگری از سرمایه اجتماعی شده است که برای جلوگیری از اطاله کلام برخی از آنها در جدول (۵) آورده شده‌اند.

اجتماعی یک نظریه اعتماد اجتماعی تدوین می‌کند و مطرح می‌کند که قدرت و کارایی سرمایه اجتماعی در جامعه به میزان پابندی اعضای آن جامعه به هنجارها و ارزش‌های مشترک و توانایی آنها برای چشم پوشی از منافع شخصی در راستای خیر و سعادت همگانی بستگی دارد (محسنی تبریزی و آقا حسنی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

- برت (Bert)

وی واضع تئوری شکاف ساختاری برای مفهوم سازی سرمایه اجتماعی است. تئوری شکاف ساختاری بر روابط میان فرد و همکاران در یک شبکه اجتماعی است که خود به خود امتیازی برای جامعه تلقی می‌شود (محسنی تبریزی و آقا حسنی،

جدول ۵- تعاریف دیگر از سرمایه اجتماعی

صاحب‌نظران	تعاریف سرمایه اجتماعی
بلیویو، آریلی، وید	یک شبکه ارتباطی شخصی منحصر به فرد و وابستگی نهادی ممتاز (بلی وید، ۱۹۹۶: ۱۵۷۲)
پورتس	توانایی افراد برای منافع یا یدار از طریق عضویت در شبکه‌های اجتماعی یا ساختارهای اجتماعی دیگر (پورتس، ۱۹۹۸: ۶).
اوستروم ^۷	سرمایه اجتماعی دانش، ادراک، هنجارها، قوانین و انتظارات مشترک درباره الگوهای تعاملات است که گروهی از افراد در برخورد با مسأله‌های غامض اجتماعی، موقعیت‌های عمل جمعی یا خود به سازمان می‌آورند. . . افراد بایستی روش‌های تقویت انتظارات و اعتماد متقابل را جهت غلبه بر وسوسه‌های کوتاه مدت ناخوشایند پیدا نمایند.
برهم، ران	بافتی از ارتباطات تعاونی میان شهروندانی که به یکدیگر برای رفع مشکلات کمک می‌کنند (برهم و ران، ۱۹۹۷: ۹۹۹).
روبیسون و سیلس	احساس همدردی، نگرانی، همدلی، احترام، حس اجبار و اعتماد یک شخص یا گروهی به شخص یا گروهی دیگر.
گروتارت و ون باستلا ^۸	نهادها، روابط، نگرش‌ها و ارشهایی که تعاملات بین اشخاص را مدیریت کرده و به توسعه اقتصادی و اجتماعی کمک می‌نمایند.
بینگتون	روابطی که اشخاص در آن سرمایه گذاری می‌کنند و جریانی از منافع را به وجود می‌آورند.
فاجچمپس	یک شبکه از پدیده‌های اجتماعی مرتبط (به ویژه نقشی که روابط بین فردی، عضویت شبکه‌های اجتماعی، در تبادل اجتماعی کارآمد بازی می‌کند)
کولیر ^۹	سرمایه اجتماعی در آغاز یک دسته فرآیندهایی است که به تولید برون بدهایی منجر می‌شود که حاصل کنش‌های اجتماعی است. بنابراین، سرمایه اجتماعی یک دسته کنش‌های اجتماعی است و شامل آن دست‌های است که یا خود با دوام هستند یا بر روی آنهاست که با دوام هستند، اثر می‌گذارند (کولیر، ۱۹۹۸: ۶).

(برگرفته از هاشمیان‌فر و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۵۱).

7 . Ostrom

8 .Grootart and Van Bastelaer

9 . Collier

۲-۲- توسعه شهری

طی چند دهه اخیر، به ویژه از ۱۹۹۰ میلادی تاکنون پارادایم و سرمشق جدیدی از مدیریت شهری مورد توجه فزاینده سازمان‌های بین‌المللی، حکومت‌های محلی (شهرداری‌ها)، مقامات محلی (شوراهای شهر) و شهروندان قرار گرفته است که در این پارادایم، «نقش‌ها و کارکردهای شهری»^{۱۰} جدیدتری برای دخالت دادن نظام مدیریت شهری (شهرداری‌ها و شوراهای شهر) و شهروندان در برنامه ریزی، سیاست گذاری، نظارت هدایت درست و منطقی زندگی شهری در نظر گرفته شده است.

توسعه شهری، عبارت است از ارتقای سطح زندگی شهر از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه شهروندان به زندگی بهتر، به نحوی که پایداری اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، کالبدی و زیست محیطی شهر فراهم آید. تا زمانی که شهر مفهوم اجتماع پیدا نکند و به صورت گسیخته و غیر همه جانبه رشد کند مفهوم سازندگی شهر تحقق نمی یابد و امکان اثربخشی مؤلفه‌های توسعه کاهش می یابد. در مرحله نخست باید همه شهروندان یک شهر، خواهان گسترش و رشد شهر و رفع گرفتاری‌ها و مشکلات باشند تا این مؤلفه‌ها کارساز شوند. بنابراین مشارکت جمعی زیرساخت مؤلفه‌های توسعه شهری است و اگر مشارکت و آرمان مشترک برای توسعه وجود نداشته باشد امکان توسعه هدفمند وجود ندارد (میرزاابوطالبی، ۱۳۸۵: ۹).

به طور کلی، مدیریت شهری مبتنی بر دو پروژه اصلی است که عبارتند از:

- «پروژه توسعه شهری»^{۱۱}؛

- پروژه مشارکت شهری^{۱۲}؛

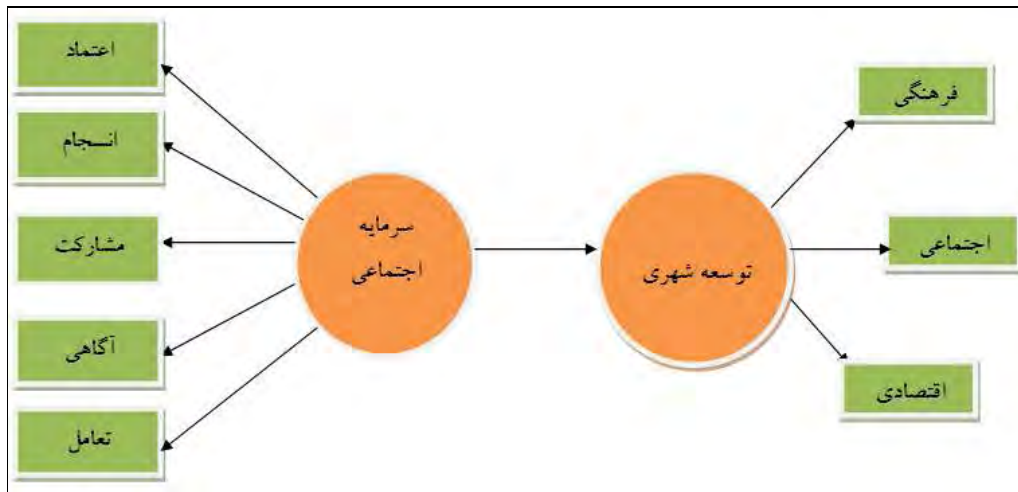
از دیدگاه جامعه شناسی شهری، این دو پروژه در حال حاضر ابزار کلیدی برای نظام مدیریت شهری هستند و از آنها می توان برای بهبود مدیریت شهری سود جست. توجه روزافزون نظام مدیریت شهری به پروژه توسعه شهری ناشی از سه پدیدار مهم «رشد فزاینده شهرنشینی»، «گسترش روند شهرگرایی» و «پیچیده شدن نظام جامعه شهری» است که این پدیدارها موجب شکل گیری پروژه توسعه شهری شده است؛ بنابراین پروژه توسعه شهری را می توان مبنای تجدید ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و حقوقی شهر تلقی کرد که هدف آن در درجه اول بهبود شرایط زندگی شهری، مشارکت تمام شهروندان، سامان مند کردن اقتصادی شهر و تقویت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زندگی شهری است و دارای خطوط کلی است که عبارتند از:

- رفع نیازهای اقتصادی شهروندان (فراهم نمودن اشتغال و خدمات شهری مناسب)؛
- رفع نیازهای فرهنگی و اجتماعی شهروندان (فراهم نمودن تسهیلات فرهنگی و اجتماعی)؛
- رفع نیازهای زیست محیطی شهروندان (فراهم نمودن محیط زیست سالم و پایدار)؛
- رفع نیازهای سیاسی شهروندان (فراهم نمودن زمینه‌های مشارکت سیاسی شهری)؛ بر این اساس اجرای پروژه توسعه شهری یک فعالیت جمعی است (محسنی تبریزی و آقامحسینی، ۱۳۸۹: ۱۵۲).

10 . Urban Role and Function

11 . Urban Development project

12 . Urban Participation project

شکل ۱- مدل نظری پژوهش

۳- تحلیل یافته‌ها

با توجه به اهداف پژوهش، روش پژوهش توصیفی از نوع پیمایشی است. در پژوهش با تکنیک پیمایش، محقق در پی جستجوی، توصیف و تشریح یک پدیده وارد عرضه میدان می‌شود و با روش‌هایی مانند مصاحبه؛ مشاهده یا پرسشنامه به جمع‌آوری اطلاعات می‌پردازد. روش پیمایشی به معنای فن خاصی برای جمع‌آوری اطلاعات نیست. با این وجود که پرسشنامه در این روش کاربرد گسترده‌ای دارد، اما برای جمع‌آوری اطلاعات می‌توان از فنون دیگر استفاده کرد. پیمایش، مجموعه‌ای از روش‌های منظم و استاندارد است که برای جمع‌آوری اطلاعات درباره افراد، خانواده‌ها و یا مجموعه‌های بزرگتر مورد استفاده قرار می‌گیرد و همچنین روشی برای بدست آوردن اطلاعاتی درباره دیدگاهها، باورها، نظرات، رفتارها یا مشخصات گروهی از اعضای یک جامعه آماری از راه انجام تحقیق است. این روش احتمالاً بهترین روش موجود برای آن دسته از پژوهندگان اجتماعی است که علاقه مند به جمع‌آوری داده‌های اصلی برای توصیف جمعیت‌های بزرگ هستند که نمی‌توان بطور مستقیم

آنها را مشاهده کرد. با نمونه‌گیری تصادفی دقیق میتوان گروهی از پاسخگویان را فراهم کرد که ویژگیهای آنان منعکس کننده ویژگیهای جمعیت بزرگتر باشد هم چنین این روش وسیله خوبی برای سنجش نگرشها و جهت گیری‌ها است. می‌توان از پیمایش‌ها برای هدفهای توصیفی و اکتشافی استفاده کرد. در این پژوهش نیز از ابزار پرسشنامه استفاده شده است.

۳-۱- تجزیه و تحلیل داده‌ها

۳-۱-۱- آمار توصیفی

الف. آمار توصیفی مربوط به متغیر جنس، تحصیلات و سن
 نتایج توزیع فراوانی متغیر جنسیت نشان می‌دهد که ۵۶/۳ درصد افراد مورد مطالعه مرد و ۴۳/۷ درصد دیگر را زن تشکیل داده‌اند. نتایج توزیع فراوانی متغیر تحصیلات نیز نشان می‌دهد که میزان ۰/۳ از پاسخگویان دارای سواد ابتدایی، ۰/۷ درصد پاسخگویان دارای مدرک سیکل، ۰/۲۷ پاسخگویان دارای مدرک دیپلم، ۰/۱۸ پاسخگویان دارای مدرک کاردانی، ۰/۳۹ پاسخگویان دارای مدرک کارشناسی و ۰/۶ پاسخگویان نیز دارای مدرک کارشناسی ارشد

پاسخگویان ۴۰ تا ۴۹ سال، ۰/۹ پاسخگویان ۵۰ تا ۶۰ سال و ۰/۳ پاسخگویان ۶۰ سال به بالا هستند. (ب) آمار توصیفی مربوط به توسعه شهری

و بالاتر می‌باشند. در ارتباط با متغیر سن، نتایج نشان می‌دهد که ۰/۲۱ پاسخگویان ۱۸ تا ۲۰ سال، ۰/۲۰ پاسخگویان ۲۵ تا ۲۹ سال، ۰/۱۸ پاسخگویان ۳۰ تا ۳۵ سال، ۰/۱۵ پاسخگویان ۳۵ تا ۴۰ سال، ۰/۱۴

جدول ۶- آمار توصیفی تحقق توسعه شهری

وضعیت مولفه					شاخص‌های توصیفی		متغیرهای پژوهش	
جمع کل	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	انحراف معیار		میانگین
۳۸۰	۶۰	۹۰	۱۳۰	۶۵	۳۵	۰/۳۳	۳/۱۹	توسعه اجتماعی
۳۸۰	۵۸	۱۰۱	۱۱۰	۷۷	۳۴	۰/۳۸	۳/۱۸	توسعه فرهنگی
۳۸۰	۵۰	۷۰	۱۰۵	۸۰	۷۵	۰/۵۱	۲/۸۴	توسعه اقتصادی
۳۸۰	۵۶	۸۷	۱۱۵	۷۴	۴۸	۰/۴۳	۳/۰۷	نمره کل تحقق توسعه شهری

توسعه شهری در کرمانشاه در حد متوسط ($X=3$) می‌باشد، نمره کل میزان توسعه شهری بیانگر این امر است که توسعه شهری مقدار بسیار ناچیزی بیش از حد متوسط ($X=3.07$) است.

(ج) آمار توصیفی مربوط به متغیر سرمایه اجتماعی

یافته‌های نشان می‌دهد که در بین شاخص‌های توسعه شهری، توسعه اجتماعی دارای بیشترین میانگین ($X=3.1$) و توسعه اقتصادی دارای کمترین میانگین ($X=2.84$) است. همچنین وضعیت کلی مؤلفه‌های توسعه شهری نشان می‌دهد که در همه مؤلفه‌ها، پاسخگویان اذعان داشته‌اند که از نظر آنها

جدول ۷- آمار توصیفی سرمایه اجتماعی

وضعیت مولفه					شاخص‌های توصیفی		متغیرهای پژوهش	
جمع کل	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	انحراف معیار		میانگین
۳۸۰	۱۲۷	۱۸۳	۴۱	۱۷	۱۲	۰/۹۷	۴/۰۴	اعتماد
۳۸۰	۱۱۶	۱۵۱	۴۸	۳۱	۳۴	۰/۸۷	۳/۷۴	انسجام
۳۸۰	۱۲۰	۱۵۵	۶۰	۲۵	۲۰	۰/۹۴	۳/۸۶	مشارکت
۳۸۰	۱۲۰	۱۴۱	۶۹	۳۵	۱۵	۰/۹۳	۳/۸۳	آگاهی
۳۸۰	۱۳۰	۱۱۶	۴۷	۵۹	۲۸	۰/۹۲	۳/۶۶	تعامل
۳۸۰	۱۲۲	۱۵۰	۵۳	۳۴	۲۱	۰/۹۲	۳/۸۲	نمره کل سرمایه اجتماعی

مؤلفه‌ها، پاسخگویان اذعان داشته‌اند که سرمایه اجتماعی در کرمانشاه بیش از حد متوسط ($X=3$) می‌باشد، نمره کل میزان سرمایه اجتماعی بیانگر این امر است که سرمایه اجتماعی بسیار بیش از حد متوسط ($X=3.82$) و نزدیک به میزان زیادی است.

یافته‌های نشان می‌دهد که در بین شاخص‌های سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی دارای بیشترین میانگین ($X=4.04$) و تعامل اجتماعی دارای کمترین میانگین ($X=3.66$) است. همچنین وضعیت کلی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد که در همه

- آمار استنباطی: آزمون فرضیه شماره ۱- بین میزان اعتماد اجتماعی در بین شهروندان و امکان تحقق توسعه شهری ارتباط وجود دارد.

جدول ۸- آزمون پیرسون: همبستگی میان اعتماد اجتماعی و توسعه شهری

متغیر	شدت همبستگی	سطح معناداری بین دو دامنه
اعتماد اجتماعی و توسعه شهری	.۴۷۷ (**)	.۰۰۳

(**): آزمون پیرسون بدست آمده در سطح اطمینان ۹۹٪ و با احتمال خطای ۰۱٪ انجام شده است.

با توجه به مقدار sig محاسبه شده که برابر با ۰۰۳ است و چون این عدد کوچکتر از ۰۰۵ است، بنابراین بین دو متغیر اعتماد اجتماعی و توسعه شهری همبستگی معناداری وجود دارد. همچنین با توجه به شدت همبستگی بدست آمده که برابر با ۴۷۷٪ است، براین اساس همبستگی مستقیم و متوسطی بین دو متغیر روابط اعتماد اجتماعی و توسعه شهری وجود دارد؛ بدین معنی که، هرچه اعتماد اجتماعی میان شهروندان بالاتر باشد تحقق توسعه شهری بیشتر امکان پذیر است. بنابراین فرض H_1 که به معنای وجود رابطه بین متغیرهاست اثبات می گردد.

آزمون فرضیه شماره ۲- بین میزان انسجام اجتماعی در بین شهروندان و امکان تحقق توسعه شهری ارتباط وجود دارد.

جدول ۹- آزمون پیرسون: همبستگی میان انسجام اجتماعی و توسعه شهری

متغیر	شدت همبستگی	سطح معناداری بین دو دامنه
انسجام اجتماعی و توسعه شهری	.۱۷۹ (**)	.۰۰۷

(**): آزمون پیرسون بدست آمده در سطح اطمینان ۹۹٪ و با احتمال خطای ۰۱٪ انجام شده است.

با توجه به مقدار sig محاسبه شده که برابر با ۰۰۷ است و چون این عدد کوچکتر از ۰۰۵ است، بنابراین بین دو متغیر انسجام اجتماعی و توسعه شهری همبستگی معناداری وجود دارد. همچنین با توجه به شدت همبستگی بدست آمده که برابر با ۱۷۹٪ است، می توان اذعان داشت که همبستگی مستقیم و ضعیفی بین دو متغیر روابط انسجام اجتماعی و توسعه شهری وجود دارد؛ بدین معنی که

جدول ۱۰- آزمون پیرسون: همبستگی میان مشارکت اجتماعی و توسعه شهری

متغیر	شدت همبستگی	سطح معناداری بین دو دامنه
مشارکت اجتماعی و توسعه شهری	.۵۹۳ (**)	.۰۰۰

(**): آزمون پیرسون بدست آمده در سطح اطمینان ۹۹٪ و با احتمال خطای ۰۱٪ انجام شده است.

مشارکت اجتماعی میان شهروندان بالاتر باشد تحقق توسعه شهری بیشتر امکان پذیر است. بنابراین فرض H_1 که به معنای وجود رابطه بین متغیرهاست اثبات می‌گردد.

آزمون فرضیه شماره ۴- بین میزان آگاهی اجتماعی در بین شهروندان و امکان تحقق توسعه شهری ارتباط وجود دارد.

با توجه به مقدار sig محاسبه شده که برابر با ۰.۰۰۰ است و چون این عدد کوچکتر از ۰.۰۵ است، لذا بین دو متغیر مشارکت اجتماعی و توسعه شهری همبستگی معناداری وجود دارد. همچنین با توجه به شدت همبستگی بدست آمده که برابر با ۰.۵۹۳ است، می‌توان گفت همبستگی مستقیم و متوسطی بین دو متغیر روابط مشارکت اجتماعی و توسعه شهری وجود دارد؛ بدین معنی که با شدت متوسط، هرچه

جدول ۱۱- آزمون پیرسون: همبستگی میان آگاهی اجتماعی و توسعه شهری

متغیر	شدت همبستگی	سطح معنا داری بین دو دامنه
آگاهی اجتماعی و توسعه شهری	۰.۲۱۴ (**)	۰.۰۰۰

(**): آزمون پیرسون بدست آمده در سطح اطمینان ۹۹٪ و با احتمال خطای ۰.۱ انجام شده است.

اجتماعی میان شهروندان بالاتر باشد تحقق توسعه شهری بیشتر امکان پذیر است. بنابراین فرض H_1 که به معنای وجود رابطه بین متغیرهاست اثبات می‌گردد.

آزمون فرضیه شماره ۵- بین میزان تعامل اجتماعی در بین شهروندان و امکان تحقق توسعه شهری ارتباط وجود دارد.

با توجه به مقدار sig محاسبه شده که برابر با ۰.۰۰۰ است و چون این عدد کوچکتر از ۰.۰۵ است، لذا بین دو متغیر آگاهی اجتماعی و توسعه شهری همبستگی معناداری وجود دارد. همچنین با توجه به شدت همبستگی بدست آمده که برابر با ۰.۲۱۴ است، می‌توان بیان داشت که همبستگی مستقیم و متوسطی بین دو متغیر آگاهی اجتماعی و توسعه شهری وجود دارد؛ بدین معنی که با شدت متوسط، هرچه آگاهی

جدول ۱۲- آزمون پیرسون: همبستگی میان تعامل اجتماعی و توسعه شهری

متغیر	شدت همبستگی	سطح معنا داری بین دو دامنه
تعامل اجتماعی و توسعه شهری	۰.۳۶۹ (**)	۰.۰۰۴

(**): آزمون پیرسون بدست آمده در سطح اطمینان ۹۹٪ و با احتمال خطای ۰.۱ انجام شده است.

می‌توان گفت همبستگی مستقیم و متوسطی بین دو متغیر تعامل اجتماعی و تحقق توسعه شهری وجود دارد؛ بدین معنی که با شدت متوسط، هرچه تعامل اجتماعی میان شهروندان بالاتر باشد تحقق توسعه شهری بیشتر امکان پذیر است. بنابراین فرض H_1 که

با توجه به مقدار sig محاسبه شده که برابر با ۰.۰۰۴ است و چون این عدد کوچکتر از ۰.۰۵ است، لذا بین دو متغیر تعامل اجتماعی و تحقق توسعه شهری همبستگی معناداری وجود دارد. همچنین با توجه به شدت همبستگی بدست آمده که برابر با ۰.۳۶۹ است،

به معنای وجود رابطه بین متغیرهاست اثبات - رگرسیون چند متغیره می‌گردد.

جدول ۱۳- تحلیل رگرسیون چندگانه

خطای معیار	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۶۷	۰/۴۰	۰/۴۱	۰/۶۴۸

۷) ارتباط بین متغیرها معنی دار است (sig=0/000) تمام متغیرهای مستقل انتخاب شده در این تحقیق به میزان (R²=0/41) تحقق توسعه شهری را تبیین معنادار می‌کنند و ۵۹ درصد باقی مانده مربوط به علل دیگر می‌باشند. در جدول زیر مقدار F برابر با ۳۳/۴۳ است که در سطح (sig=0/00) معنادار است، این رابطه خطی متغیرهای مستقل و متغیر وابسته را تأیید می‌کند.

بر اساس نتایج رگرسیون چندگانه، ضریب همبستگی چندگانه بین متغیرهای مستقل و متغیر توسعه شهری ۰/۶۴ است، به این معنا که پنج متغیر اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و تعامل اجتماعی به میزان ۰/۶۴ با متغیر وابسته تحقق توسعه شهری همبستگی دارند. ضریب تعیین (واریانس تبیین شده) نیز ۰/۴۱ است و با توجه به جدول تحلیل واریانس رگرسیون (جدول

جدول ۱۴- خروجی تحلیل واریانس

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	آماره F	سطح معناداری
رگرسیون	۴۸/۴۵	۴	۱/۲۵۳	۳۳/۴۳	۰/۰۰۰
باقی مانده	۱۲۳/۱۳	۳۷۵	۱/۴۷۱		
کل	۱۷۱/۵۸	۳۷۹	-		

جدول ۱۵- ضرایب تأثیر مدل تبیین کننده متغیر توسعه شهری

متغیرهای مستقل	ضریب رگرسیون	خطای معیار	ضریب رگرسیون استاندارد شده	آزمون t	سطح معناداری
مقدار ثابت	۰/۵۴۳	۰/۲۴۱	-	۴/۲۱۱	۰/۰۰۰
اعتماد اجتماعی	۰/۴۷۱	۰/۰۷۴	۰/۳۳۴	۵/۴۲۱	۰/۰۰۰
انسجام اجتماعی	۰/۱۲۴	۰/۰۶۵	۰/۰۹۹	۱/۹۱۶	۰/۱۲۸
مشارکت اجتماعی	۰/۵۱۱	۰/۰۷۶	۰/۳۹۲	۵/۹۷۲	۰/۰۰۰
آگاهی اجتماعی	۰/۱۸۷	۰/۰۶۷	۰/۱۱۹	۲/۲۳۲	۰/۱۷۶
تعامل اجتماعی	۰/۳۵۶	۰/۰۷۲	۰/۲۲۸	۴/۶۵۱	۰/۰۰۰

جدول بالا مقادیر ضرایب را در معادله رگرسیونی و اندازه‌های احتمالی مبتنی بر وجود رابطه خطی بین متغیرهای پیش بین و متغیرهای وابسته نشان می‌دهد. برای بررسی اهمیت نسبی متغیرهای مستقل در پیش

بینی توسعه شهری باید مقادیر ضرایب رگرسیونی استاندارد شده را مطالعه نمود. پنج متغیر مستقل سرمایه اجتماعی که وارد معادله شدند مقادیر جدول ضرایب نشان می‌دهد که متغیرهای اعتماد اجتماعی،

شهروندان به زندگی بهتر است که لازمه تحقق آن، می‌تواند شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی باشد. سرمایه‌ی اجتماعی دارای ابعاد مختلفی است و تحلیل و شناخت این ابعاد و تأثیر آنها بر توسعه شهری می‌تواند در ارائه‌ی راه کارهای لازم در جهت بالا بردن ابعاد مختلف توسعه شهری چون توسعه اجتماعی، توسعه فرهنگی، توسعه اقتصادی و توسعه سیاسی تأثیرگذار باشد.

در همین راستا، با توجه به اهمیت و ضرورت بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه شهری در این پژوهش به تحلیل و بررسی ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی چون اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و تعامل اجتماعی به عنوان متغیرهای مستقل و رابطه آن با تحقق توسعه شهری به عنوان متغیر وابسته پرداخته شد.

نتایج این تحقیق نشان دهنده‌ی رابطه‌ی مثبت، مستقیم و معنادار بین متغیرهای مستقل و وابسته پژوهش است. بدین صورت که هرچه میزان اعتماد اجتماعی ($r=0/477$)، انسجام اجتماعی ($r=0/179$)، مشارکت اجتماعی ($r=0/593$)، آگاهی اجتماعی ($r=214$) و تعامل اجتماعی ($r=369$) در بین شهروندان بیشتر باشد تحقق توسعه شهری از دیدگاه آنها بیشتر امکان‌پذیر می‌گردد. در این میان بیشترین شدت همبستگی با توسعه شهری را متغیر مشارکت اجتماعی و کمترین شدت همبستگی را متغیر انسجام اجتماعی دارد.

۵- پیشنهادها

مشارکت اجتماعی و تعامل اجتماعی به طور معنادار متغیر وابسته توسعه شهری را پیش‌بینی می‌کنند به این معنا که متغیرهای فوق در سطح معناداری ($sig=0/00$) با متغیر وابسته رابطه داشته‌اند. اما اینکه کدام یک از این متغیرهای مستقل مهم و نقش بیشتری در تعیین متغیر وابسته دارند باید از طریق مقادیر β تشخیص داد. این مقادیر استاندارد شده بوده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها را فراهم می‌سازد. با توجه به جدول می‌توان گفت که نقش متغیر مشارکت اجتماعی ($\beta=0/392$) بیشتر از سایر متغیرهاست. این عدد نشانگر این است که به ازای هر یک واحد تغییر در انحراف معیار انسجام اجتماعی به اندازه $0/392$ در انحراف معیار متغیر وابسته تغییر ایجاد می‌کند. پس از آن متغیر اعتماد اجتماعی ($\beta=0/334$) و متغیر تعامل اجتماعی ($\beta=0/228$) سهم بیشتری در پیشگویی متغیر وابسته داشته‌اند.

۴- نتیجه‌گیری

همانطور که ذکر شد امروزه، به جامعه‌شناسان ثابت شده است که سرمایه اجتماعی یکی از شاخص‌های رشد و توسعه جوامع به شمار آمده و در غیاب آن پیمودن راه توسعه دشوار می‌گردد. توسعه شهری نیز به عنوان یکی از ابعاد توسعه، با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ داشته و به دنبال ایجاد بهبود در وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یک جامعه است که برای تحقق آن نیز شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی مورد نیاز است. توسعه شهری عبارت از ارتقای سطح زندگی افراد از ابعاد مختلف در جهت دستیابی همه

- منابع
- افروغ، عماد. (۱۳۷۸). خرده فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی. مجموعه مقالات وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- الوانی، سیدمهدی. (۱۳۸۵). «سرمایه اجتماعی، مفاهیم و نظریه‌ها». فصلنامه مطالعه مدیریت، شماره ۳۳ و ۳۴.
- پاتنام، روبرت. (۱۳۸۰). «دموکراسی و سنت‌های مدنی». ترجمه: محمدتقی دلفروز. تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور، چاپ اول.
- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۴). «سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه)». ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران: نشر شیرازه.
- حیدرآبادی، ابوالقاسم. (۱۳۸۹). اعتماد اجتماعی و عوامل اجتماعی-فرهنگی موثر بر آن (مطالعه موردی جوانان ۲۰ تا ۲۹ ساله استان مازندران). جامعه شناسی مطالعات جوانان. دوره ۱، شماره ۱. تابستان.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۷۰). درآمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی. تهران: انتشارات کیهان.
- سلمانی، محمد و تقی پور، فریده و رمضان زاده، مهدی و جلیلی پروانه، زهرا. (۱۳۸۹). «بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی». فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد شوشتر. سال چهارم. شماره ۱۱.
- شادی طلب، ژاله و حجتی کرمانی، فرشته. (۱۳۸۷). «فقر و سرمایه اجتماعی در جامعه ی
- توسعه امکانات فرهنگی و اجتماعی در شهر جهت بالابردن روحیه تعاون و همکاری شهروندان.
- فعالیت رسانه‌های جمعی و به ویژه شبکه ی تلویزیونی استانی در جهت بالا بردن سرمایه ی اجتماعی شهروندان.
- توسعه خدمات رفاهی برای شهروندان.
- ایجاد زمینه‌های لازم در جهت مشارکت‌های شهروندان در ابعاد مختلف توسعه ی شهری؛ به ویژه باید سعی شود که مشارکت غیر رسمی مردم تقویت گردد.
- توسعه مکان‌های مناسب برای اوقات فراغت و تقویت فضاهای سبز شهر به عنوان مکان‌هایی برای تعامل هرچه بیشتر شهروندان.
- استفاده از برنامه‌ها و راهکارهایی که دیگر شهرهای توسعه یافته در راه توسعه ی خود به کار برده اند و پیاده کردن آنها مطابق با آداب و رسوم و سنن شهر کرمانشاه.
- توجه به فرهنگ و آداب و رسوم شهر و تقویت اعتماد، انسجام و تعامل اجتماعی در قالب این سنن و آداب و رسوم.
- مشارکت دادن مردم از طریق انتخاب نمایندگان در هر محله جهت شناسایی مشکلات شهری و بیان نیازمندی‌های هر منطقه در جهت نیل به توسعه آن منطقه و شهر و بدین طریق از یک سواستبارات و امکانات به طرف خواست واقعی مردم سوق پیدا می‌کند و همچنین ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی هر منطقه در توسعه لحاظ می‌گردد.
- تبادل اطلاعات بین نهادها، سازمانها و گروه‌های دخیل در امر توسعه شهر.

- روستایی». فصلنامه رفاه اجتماعی. سال هفتم، شماره ۲۸.
- شارع پور، محمود و حسینی راد، علی. (۱۳۸۷). «بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت ورزشی (مطالعه موردی: دانشجویان ۲۹ - ۱۵ شهر بابل)». نشریه ی حرکت. شماره ۳۷.
- شیروانی، علیرضا؛ ذاکر اصفهانی، علیرضا و لواف زاده، مسعود. (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین عملکرد سازمانی و ایجاد سرمایه ی اجتماعی شهروندان (مورد مطالعه: شهرداری منطقه ی ۱۵ تهران). مطالعات جامعه شناختی شهری دانشگاه آزاد اسلامی دهقان. سال سوم، شماره ۷، تابستان.
- صفدری، مهدی؛ کریم، محمد حسین و خسروی، محمد رسول. (۱۳۸۷). «بررسی تأثیر سرمایه ی اجتماعی بر رشد اقتصادی ایران. فصلنامه اقتصاد مقداری (بررسی‌های اقتصادی سابق)». دوره ۵. شماره ۲. تابستان.
- عبد الرحمانی، رضا، (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی. مجله رشد علوم اجتماعی، ویژه نامه سرمایه اجتماعی. دوره نهم، شماره ۲.
- فرزانه، سیف الله و رضانی، علی. (۱۳۹۱). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه شهری مطالعه موردی: قائمشهر. فصلنامه جامعه شناسی مطالعات جوانان. سال سوم، شماره ۶، تابستان.
- فولادیان، احمد. (۱۳۸۸). بررسی میزان سرمایه ی اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مشهد. فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ تمدن. سال ششم. شماره ۲۱. پاییز.
- فیروزآبادی، سیداحمد و ایمانی جاجرمی، حسین. (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، اجتماعی در کلان شهر تهران. فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۳۳.
- قالیباغ، محمدباقر و دیگران. (۱۳۸۷). «تأثیر ابعاد سرمایه اجتماعی بر امنیت مرزها». فصلنامه ژئوپلیتیک. سال چهارم. شماره دوم.
- کلمن، جیمز، (۱۳۸۶). بنیادهای نظریه اجتماعی. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- ماجدی، سید مسعود و لهسایی زاده عبدالعلی. (۱۳۸۵). «بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی». فصلنامه روستا و توسعه. سال نهم. شماره ۴.
- محسنی تبریزی، علیرضا و آقاحسنی، مریم. (۱۳۸۹). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مورد پژوهی: شهر محلات. مدیریت شهری، شماره ۲۶، پاییز و زمستان.
- محسنی تبریزی، علیرضا. (۱۳۷۵). بیگانگی مانعی برای مشارکت و توسعه ملی. بررسی رابطه میان بیگانگی و مشارکت سیاسی-اجتماعی. نامه پژوهش. فصلنامه تحقیقات فرهنگی. شماره ۱.
- مرکز پژوهش‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- معین الدینی، جواد. (۱۳۹۲). سرمایه اجتماعی درون گروهی و عوامل مؤثر بر آن در بین شهروندان شهر کرمان. مطالعات جامعه شناختی شهری دانشگاه آزاد اسلامی دهقان. سال سوم، شماره ششم، بهار.
- موسوی، میرنجف، قنبری، حکیمه و اسماعیل زاده، خالد. (۱۳۹۱). تحلیل فضایی رابطه ی سرمایه اجتماعی و توسعه ی پایدار شهری؛ نمونه مورد

- British Journal of Political Science, 28: 686-94.
- Bourdieu, P. (1980), *Le capital social: notes provisoires*; Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 3, 2-3.
- Brehm, John and Rahn, W. (1997), "Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital". American Journal of Political Science, 41: 999-1023 .
- Collier, Paul (1998), *Social capital and poverty*. World Bank.
- Field, J. (2003), *Social capital*. London: Routledge.
- Grix, J. (2001), "Social capital as a concept in the social sciences: The current state of the debate". Democratization, Vol.8, No.3, pp189-210.
- Grootaert, C (1999). *Social capital, the missing link*, Social Bank No. 14.
- Isham, J. and S. Kahkonen (1999). *What determines the effectiveness of community- Based water projects? Evidence from central Java, Indonesia on Demand Responsiveness, Service Rules, and social capital, social capital initiative working paper*, Washington, DC, The World Bank, No. 14.
- Labonte, Ronald (1999), "Social capital and community development". Australian and New Zealand Journal of Public Health, 23: 430-433.
- Portes, A. (1998), "Social capital: Its origins and application in the modern sociology". Annual Review of Sociology, 24: pp 1-24.
- Putnam, R.D, (2000), *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*; New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., (1993), *Tuning in, Tuning out: The Strange Disappearance of Social Capital in America*, Political Science and Politics, December
- Seibert, S, Kraimer, M.L, Liden, R.C. (2001), *A social capital Theory of career success; academy management journal, the Sociology of Education*, Greenwood Press, Westport, CT .
- Sisaman, M. (2000), "Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam". Paper
- مطالعه شهرهای آذربایجان غربی؛ جغرافیا و توسعه، شماره ۲۷، تابستان.
- میرزا ابوطالبی، عباس. (۱۳۸۵). مؤلفه‌های اجتماعی توسعه شهری. روزنامه اعتماد ملی، شماره ۲۵۳، ۲۲ آذر.
- میری، غلامرضا. (۱۳۸۹). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: منطقه ی پشت آب سیستان). مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۴، بهار و تابستان.
- هاشمیان فر، سید علی، حیدرخانی، هاییل و دیگران. (۱۳۹۱). تحلیلی بر سرمایه اجتماعی دانشجویان (نمونه مورد مطالعه: دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران). فصلنامه علوم اجتماعی شوشتر، سال ششم، شماره ۱۹، زمستان.
- یوسفوند، حسن رضا و درستی، امیرعلی و حمیدیان، اکرم. (۱۳۸۵). بررسی عوامل مؤثر بر اعتماد و سرمایه اجتماعی در دو شهر شهرضا و اصفهان، مجموعه مقالات همایش منطقه ای سرمایه اجتماعی، چالشها و راه کارها، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهاقان.
- Adam, Frane and Roncevic, Borut (2003), "Social capital: recent debates and research trends". Social Science Information, 42: 155-183.
- Bankston, Carl L. and Zhou, Min (2002), "Social capital as a process: the meanings and problems of a theoretical metaphor". Sociological Inquiry, 72: 285-317.
- Belliveau, M. A.; O'Reilly , C. A. III; and Wade, J. B. (1996), "Social capital at the top: effects of social similarity and status on CEO compensation". Academy of Management Journal, 39: 1568-1593.
- Boix, Carles and Posner, Daniel N. (1998), "Social capital: explaining its origins and effects on government performance".

Woolcock, Michael. (2001). "The place of social capital in understanding social and economic outcome". Canadian journal of policy researches.

Presented at ISTR Fourth International Conference. Dublin, Ireland.
Wall, A.; Ferrazzi, G. and Schyer, F. (1998), "Getting the goods on social capital". Rural Sociology. 63, 2: pp 300-322.

